

**РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ Г. НЕВИННОЇ
«Німецько-фінські відносини в 1933–1939 рр.
Київ: «Кондор», 2019. 160 с.»**

Денис Ковальов

**REVIEW OF THE MONOGRAPH BY H. NEVYNNA
«German-Finnish Relations in 1933–1939.
Kyiv: «Kondor», 2019. 160 p.»**

Denys Kovaliov

The book «German-Finnish relations in 1933–1939» authored by H. Nevynna is reviewed. The publication is scientific and is intended for readers with the appropriate level of academic education in the humanities. There is in detail by the author's scientific style presenting in monograph an analysis of key aspects of relations between Hitler's Germany (Third Reich) and (the first) Republic of Finland in the difficult interwar period, more specifically – the 1930s. Moreover, there are revealed the basic principles and nature of bilateral relations, domestic political processes in Finland, as well as their direct impact on the foreign policy of this northern European country, including cooperation with the Germans. The author highlights the problem of so-called «Northern neutrality» in the context of unequal relations between the Finns and neighboring Scandinavian countries at the state level. It was noted the German-Finnish cooperation in the field of defense, security, economic and sociocultural spheres during 1933–1939. Despite the lack of visual material, but the abundance of qualitatively presented facts, a conclusion was made about the success of the selected issues and prospects for further study of the topic, taking into account the interest of the target audience.

Keywords: Finland, Germany, the Third Reich, diplomacy, geopolitics, Nazism, democracy, Northern neutrality, Brotherhood-in-Arms.

Тематика двосторонніх взаємин Німеччини та Фінляндії у міжвоєнний період – доволі досліджена зарубіжними істориками, як німецькими, так і фінськими, а з ними й російськими. Проте до тепер все ж лишається багато запитань з приводу того, з яких причин і мотивів Гельсінкі був певний час тісно пов'язаний із Берліном, особливо після здобуття власної державної самостійності у грудні 1917 р. В Україні, на жаль, історики обходили стороною вказану проблематику, певно вважаючи, що роль Фінляндії у доленосних подіях Другої світової війни, як і тих, котрі їй передували, була незначною та другорядною. Усе стає на свої місця, коли до рук потрапляє монографія Галини Невинної, що покликана не стільки розтлумачити ситуацію 90-річної давнини, скільки на ґрунтовному аналізі відповідних джерел та літератури показати сутність взаємин між Німеччиною й Фінляндією, яка, забігаючи наперед, зазначимо, була аж ніяк не тотожна стосункам сюзерена і васала, як може видаватися на перший погляд і як довгий час змальовувала радянська, а також почасти сучасна російська історіографія.

Структурно монографічне дослідження поділено на чотири розділи, вступ і висновки. Нам видається, що основою для цієї праці слугувала кандидатська дисертація пані Г. Невинної, оскільки текст відповідає нормам і вимогам академічних робіт подібного рівня. У вступі (с. 6–9) авторка подає узагальнену характеристику досліджуваного нею періоду, а саме 1930-ті рр. в Європі зокрема і світі в цілому. Робиться наголос на антагонізмі західних демократій, до яких прираховано і Фінляндію, і тоталітарних режимів – німецького націонал-соціалістичного й радянського більшовицького, який проявився одразу по завершенню Першої світової війни через геополітичні та соціально-економічні протиріччя обох цих таборів. Виокремлюється позиція північноєвропейських країн, які займали стратегічно вигідне положення між Сходом і Заходом у транспортно-логістичній та оборонно-безпековій сферах, адже контроль над Бал-

тійським морем і прилеглими територіями, як показує досвід і практика, гарантує перевагу у військово-економічній площині тій чи іншій третій зацікавленій державі. Також розглядається політична система Фінляндії, що склалася після проголошення незалежності та громадянської війни 1918 р., коли Німеччина та більшовицька Росія були не пасивними спостерігачами, а активними акторами, просуваючи на землях Фінляндії власні інтереси через агентів впливу і залучення громадсько-політичних структур.

Отже вступна частина монографії Г. Невинної стисло і чітко окреслює межі дослідження, готуючи читача до детального знайомства з перипетіями німецько-фінських відносин 1930-х рр.

Перший розділ (с. 10–28) присвячено аналізу джерел і проблемам історіографії. Тут подається вичерпна зважена оцінка неопублікованих матеріалів із фондів Державного архіву РФ. На відміну від російських колег, Г. Невинна прагне уникати усталених з часів холодної війни ідеологем і пропагандистських штампів, які демонізують владу і суспільство Фінляндії через відмову бути сателітом СРСР. Окремо виділено спогади Карла Густава Маннергейма, Вяньо Таннера, Вінстона Черчилля, Івана Майського та Александри Коллонтай як головних свідків і навіть учасників описаних у монографії подій. Наведені джерела є особистісним баченням міжнародної політичної ситуації у 1933–1939 рр. (с. 15). Що стосується історіографічного огляду, то він переконливо демонструє зважений підхід авторки до значного масиву наукової літератури. Крім праць німецьких, фінляндських і радянських дослідників наведено й обґрунтовано позицію шведських, американських, британських і сучасних російських. Як зазначає Г. Невинна: *«... у дослідників різних країн немає особливих відмінностей щодо того, як оцінювати дії фінського уряду у складний передвоєнний період. Фінське керівництво намагалось у міру своїх можливостей проводити незалежну політику, хоча потрібно було рахуватись із змінами у міжнародній обстановці»* (с. 27).

У другому розділі (с. 29–68) розкриваються основи, принципи та характер політичних взаємовідносин між Третім Райхом і Фінляндською республікою. Авторка розпочинає з опису внутрішньополітичних процесів у Фінляндії, котрі мали безпосередній вплив як на зовнішньополітичний курс у цілому, так і на відносини з Німеччиною зокрема. Як доказ наводиться низка прізвищ державних і громадських діячів, від яких залежало куди буде скеровано кермо «державного корабля» Фінляндії (с. 33). Переконаними германофілами були, перш за все, президент Пер Евінд Свінгвуд, прем'єр-міністри Тойво Ківімякі та Рісто Рюті, міністр закордонних справ Юго Еліас Еркко і міністр оборони Арві Оксала. Всі вони вірили та вважали, що чим далі Фінляндія простуватиметься від Москви – політично та економічно, – тим швидше зможе набути міжнародної суб'єктності та авторитету у лавах *pares inter primis*.

Дарма, що з приходом до влади у Німеччині партії Адольфа Гітлера там ситуацію оцінювали зовсім інакше. Нова влада зі встановленням так званого «тисячолітнього Райху» розглядала Фінляндію як джерело сировини та майбутній плацдарм у війні з Радянським Союзом (с. 40–41). Прикметно, що навіть профашистський Патріотичний народний рух (IKL) у Фінляндії гітлерівці вважали лише інструментом впливу задля досягнення геополітичних цілей Німеччини. Натомість у Москві, зазначає Г. Невинна, послуговуючись спогадами А. Коллонтай, дотримувались цілком протилежної думки. Й. Сталін із поплічниками певно побоювалися «правого заколоту» й утворення в Гельсінкі фашистського уряду, члени якого б «вірою і правдою» служили б німцям, (с. 45–46). Очевидно, що тодішня ситуація у Фінляндії відрізнялась від того, як її уявляли у Берліні та Москві. Адже попри високий рівень підтримки з боку фінських селян і ветеранів війни 1918 р., керівництво IKL дотримувалося законності та норм усталеної парламентської демократії, намагаючись не виходити за рамки конституційного ладу попри вкрай націоналістичну риторику і радикальну антикомуністичну агітацію серед населення. Відтак ні про який заколот, чи державний переворот мови не було. Подібну думку висловлювали і тогочасні фінляндські урядовці, зокрема четвертий президент Кюості Калліо, прем'єр-міністр Аймо Каяндер, міністр закордонних справ Рудолф Голсті.

За висновками Г. Невинної, для Фінляндії у 1933–1939 рр. головним був скандинавський вектор розвитку, тоді як німецький і британський – другорядними (с. 50). Головна причина цього криється у проблемі славнозвісного «північного нейтралітету», котрий зобов'язував Швецію, Норвегію і Данію не втручатися у жодну європейську, тим паче світову війну, всляко просуваючи мирні ініціативи. З подібної позиції виступали маршал Карл Густав Маннергейм і міністр закордонних справ Антті Гакзель (1881–1946), воліючи втягнути Фінляндію у негласну спілку пацифістські налаштованих країн. Однак, як вказується у монографії, поставлених цілей не було досягнуто, позаяк Стокгольм, Осло і Копенгаген не вважали Гельсінкі рівноправним партнером, швидше таким, який може принести «іскру війни» зі Сходу, тому й обмежувалися пусто-

порожніми дипломатичними перемовинами (с. 55–59). Все це наводить на думку, що тогочасна Фінляндія для західних сусідів, вірогідно, була віддзеркаленням сучасної України, котрої, на думку окремих сусідніх країн, варто сторонитися й від якої слід відмежовуватися, лишаючи на поталу агресору. Адже до початку Другої світової війни, як утім і після неї, Гельсінкі був наче *extraneus inter suos*, так само, як і теперішній Київ, якому деякі союзники не дозволяють стати членом Північноатлантичного альянсу, зокрема з побоюванням можливого розгортання широкомасштабних воєнних дій вже на їхній території.

У цілому, як вдало показала Г. Невинна, німецько-фінські взаємини політичного характеру 1930-х рр. були позначені активним зближенням і створенням ілюзорного партнерства, певно що для Німеччини ситуативного, оскільки Фінляндії доводилося поступатися у деяких власних кроках, маневрувати, щоб «задобрити» й отримати вигоду від Третього Райху, влада якого заповзялася готувати їй долю «офірного цапа» у новій війні. Власне інакше і не могло бути, бо західні демократії – Велика Британія з Францією – не вважали Фінляндію важливою фігурою на геополітичній шахівниці, від якої могло щось залежати й змінитися. Ось тому, очевидно, Гельсінкі на той час тісніше контактував із Берліном, але не з Лондоном і Берліном, чи тим паче з Москвою, гарантуючи і на словах, і на папері відданість справі державного усамостійнення фінів.

У третьому розділі (с. 69–102) дослідницею сконцентровано увагу на військовому співробітництві двох країн. Одразу стає помітним наявний контраст оборонно-безпекового становища: якщо з приходом нацистів до влади у Німеччині розгорнуто мілітаризацію суспільно-економічного життя, споруджуються нові заводи з виробництва артилерії, бронетехніки та бойової авіації, то у Фінляндії навпаки спостерігається прохолодне ставлення влади до будь-яких аналогічних ініціатив і пропозицій зі сторони армійських чинів. Аби не бути голослівним, наведемо яскраву цитату прем'єр-міністра А. Каяндера, котрий сповідував відвертий пацифізм і прагнув мати дружні відносини зі сталінським режимом: *«Ми пишаємося тим, що у нас мало зброї, яка іржавіє в арсеналах, що у нас мало військового обмундирування, яке гниє і покривається пліснявою на складах. Однак у нас, у Фінляндії, високий рівень життя та найкраща система освіти, якою ми можемо пишатися»* (Kalela 1985, s. 459). Натомість Г. Невинна нагадує, що *«фактичне комплектування особистого складу і технічне оснащення німецьких військ почалося вже восени 1933 р., а навесні 1934 р. стало інтенсивнішим»* (с. 70); отже, насправді, фінським офіцерам-патріотам доводилося лише мріяти про реалізацію подібного сценарію у себе вдома.

Дослідниця зазначає, що основу бойової підготовки, зокрема сухопутних сил Третього Райху, становила методика і практика, залишена ще так званою прусською школою. Крім цього, гітлерівське армійське командування зробило ставку на механізацію військових з'єднань завдяки танковому поповненню – Pz 38, Pz IV-Tiger тощо. Морський і повітряний флоти Німеччини потребували істотнішого реформування, адже у цих сферах перевага була за британцями, котрі разом із французами обмежили Версальською угодою 1919 р. розвиток корабле- та літакобудування потенційного супротивника. Але, як зауважує у своїй монографії Г. Невинна, А. Гітлеру вдалося обійти запроваджені Лондоном і Парижем квоти, випустивши до початку Другої світової війни цілу серію бомбардувальників (Heinkel He-111, Dornier Do-17, Junkers-87B), винищувачів (Messerschmitt Bf-109 і т. п.) і новітніх, як для того часу, підводних човнів (U-29 та U-47), паралельно підготувавши й навчивши понад 5000 пілотів і матросів у профільних училищах Радянського Союзу (с. 72–74).

У Фінляндії ситуація була значно гіршою, навіть без зовнішніх обмежень у вигляді міжнародних договорів. Про це йдеться у спогадах Карла Густава Маннергейма: *«Розглядаючи запропонований Радою оборони бюджет ще на 1931 р., парламент ухвалив принципове рішення – т.зв. кризову програму, спрямовану на оновлення найнеобхіднішого обладнання для армії та флоту, а також на посилення повітряних сил. Ця програма – вже сама назва свідчить про її характер – передбачала 700 млн марок, які треба було розподілити на шість років. [...] Натомість комітет ощадливості, посилаючись на економічну кризу, запропонував, аби бюджет на оборонні закупівлі на 1932-й знизили до 75 млн марок, замість запропонованих 125 млн марок. [...] У кризовій програмі, яка передбачала критичний мінімум забезпечення потреб, кількість гармат для 20 батарей протиповітряної оборони з 80-ти знижено до 34-х. [...] Озброєння піхоти також було у поганому стані. Відповідно до кількості особового складу у воєнний час, потреби становили 259 тис. гвинтівок, однак у кризовій програмі їхню кількість знизили до 185 тис. Урешті на забезпечення бойових одиниць знайшлося не більше, ніж 167 тис. гвинтівок. [...] Отже, польова армія навіть не мала достатньої кількості основної зброї»* (Маннергейм 2020, с. 15–17).

Для більш ґрунтовного викладу цього аспекту проблеми зазначимо, що у вказаному питанні маршала підтримував його ідеологічний опонент – фінський націоналіст, лютеранський парох і депутат Едускунти з фракції IKL Еліас Симойокі (1899–1940). *«Доволі моторошно спостерігати за парламентською неквапливістю. [...] Більшість депутатів відхиляють усі пропозиції щодо вдосконалення нашої армії, її модернізації, навіть найважливіші під приводом, що вже ніби існує спеціальна комісія, яка цим детально займається. Навіть були спроби виправдати відхилення пропозицій нашої фракції з розроблення та масового виробництва власної протиповітряної зброї на тій підставі, що бюджет 1938 р. збільшує поточні витрати на військово-повітряні сили Фінляндії. Це не так, тому що зростання цін означає: ситуація не поліпшується, а залишається незмінною і такі заходи уряду фактично зберігають наявний незадовільний стан нашого бойового повітряного флоту»*, – звертався він із трибуни, волюючи змусити колег-обранців і присутніх у парламенті на засіданні урядовців збільшити видатки на нагальні потреби війська (Симойокі 2022, с. 200).

В монографії наголошується, що тільки після публічного втручання таких зацікавлених осіб реформування системи оборони та національної безпеки стало покращуватися, проте до осені 1939 р. все ж не досягло бажаного рівня – ліві політики за підтримки центристів свідомо гальмували процес оновлення армійського арсеналу сучасними танками, кораблями, гарматами, зенітними установками та літаками. Окрему позицію бюджетних витрат фінляндського уряду у вказаний період займало фінансування лінії укріплень на Карельському перешийку, за яким уже чекала небезпека радянського вторгнення. Авторка уточнює, що зміцнювати цю ділянку сухопутного кордону довжиною понад 130 км влада Фінляндії почала ще до «Великої депресії» й продовжила до початку Зимової війни, а *«консультували будівництво відомі спеціалісти у сфері фортифікації з Великої Британії, Франції, Бельгії»* (с. 78).

Не проминула своєю увагою Г. Невинна і проблему архіпелагу Агвенанмаа (відомого у літературі як Аланди або Оланди – Д. К.), який з 1856 р. було демілітаризовано, а у 1921 р. за рішенням міжнародної конвенції Ліги Націй передано на правах автономії до складу Фінляндії. Вказані острови мали у 1930-х рр. стратегічне значення, не тільки для північноєвропейських країн, але і для Третього Райху з СРСР, бо, з одного боку, закривали доступ до Ботнічної затоки, а з іншого – допомагали контролювати судноплавство на сході Балтійського моря. *«Німеччину більше влаштовувало, звичайно, якби нейтральна Фінляндія укріпляла й утримувала острови у своїх руках, оскільки Совецький Союз міг захопити їх і перешкодити перевезенню руди зі Швеції»*, – переконує Г. Невинна (с. 84). Проте, як показали подальші події весни-осені 1939 р. – безрезультатні перемовини Гельсінкі зі Стокгольмом щодо спільного зміцнення оборони архіпелагу – час було змарновано через політичні інтриги, інспіровані зовні, у першу чергу дипломатами СРСР у Скандинавії.

Дослідниця зазначає, що в цілому 1930-ті рр. позначилися активізацією німецько-фінського військового співробітництва у дусі «братерства по зброї», оскільки ще живою була пам'ять про допомогу Балтійської дивізії графа Рюдіґера фон дер Гольтца, здійснену весною 1918 р. у рамках війни «білих» фінів під проводом Свінгувуда і Маннергейма проти «червоних» і багато офіцерів армії Фінляндії, як ніхто були зацікавлені у зміцненні двосторонніх відносин, маючи перед собою спільного ворога на Сході – більшовизм, – якому всюди ввижались фашистські змови (с. 90–91). Відтак зрозуміло, чому урядовці Третього Райху (конкретніше, Герман Герінг – Д. К.) сприяли розбудові військової інфраструктури у Фінляндії, переоснащенню її арсеналу згідно з викликами того часу, посилювали власну розвідувальну діяльність упритул до радянського кордону, здійснювали обмін взаємовигідною інформацією, а також проводили різні навчання для підвищення бойових навичок місцевих вояків. *«Однак, було б помилкою вважати, що у той час фінський уряд уже визначив свою позицію, однозначно обравши зовнішньополітичним і військовим партнером Німеччину, яка явно прагнула розв'язання війни в Європі. [...] Фактично, фінська дипломатія ще маневрувала у рамках проголошеного нейтралітету»*, – резюмує Г. Невинна (с. 101).

В останньому, четвертому розділі (с. 103–124) авторка приділяє увагу економічним і культурним зв'язкам Німеччини та Фінляндії. Гітлерівців найбільше цікавили поклади корисних копалин, а саме нікелеві родовища у регіоні Петсамо на далекій Півночі у Заполяр'ї. Як зауважує Г. Невинна, німцям вдалося отримати 60% продукції, виробленої на копальнях Фінляндії, тільки після довготривалих і складних дипломатичних перемовин аж у червні 1940 р. (с. 104). Решта ж промислових галузей становила другорядний інтерес, бо не підпадала під нагальну мілітаризацію Третього Райху. Важливо додати, що торговий оборот і співпраця Гельсінкі з Берліном у фінансовій галузі теж демонстрували бажання обох сторін позбутися негласного

менторства Великої Британії, чия валюта, міцно прив'язана до золотого стандарту, істотно корегувала економіку інших цілком незалежних держав, а отже і добробут їхніх громадян. Ось, як із цього приводу розмірковує у своїй монографії авторка: «Фінляндія особливо була зацікавлена в утриманні ринків збуту продуктів сільського господарства. Німеччина, надаючи свій ринок і найкращі умови [...] використовувала цю економічну зацікавленість Фінляндії, тиснувши на неї і втягуючи її у сфери антисоветської політики» (с. 110). І далі дослідниця стверджує наступне: «Суомі була тим каменем, на якому зіштовхнулися інтереси Німеччини та Великої Британії. [...] Фінляндія, як країна з населенням 4 млн мешканців не могла надати багатих ринків, але у всякому випадку могла запропонувати ринок, який вигідно розвивати» (с. 114); на це, звісно, розраховували і у Берліні, і у Лондоні, хоча «пальма першості» у господарчих справах усі 1930-ті рр. впевнено належала останньому.

Погоджуємося з думкою дослідниці, що стосовно культурного обміну між Третім Райхом і Фінляндською республікою, то у цьому плані гітлерівці намагалися скористатися власною пропагандою, розповсюджуючи у Фінляндії свою так звану «арійську теорію» походження і розвитку людських рас. Із цією метою відбуваються постійні обміни академічних і політичних делегацій, за що з німецького боку відповідав Альфред Розенберг, якому, за твердженням Г. Невинної, доручено було вести «культурний наступ» (с. 117). Попри те, що фіни не належали ані до германців, ані індоєвропейців, нацистські теоретики-пропагандисти все ж зараховували їх до так званої «нордичної» раси, кривно-духовно споріднених із німцям; хоча їхні доводи були відвертою антинауковою маячнею, що спиралась на хибні уявлення керівництва Третього Райху про етногенез народів Європи. «Значний вплив нацистської Німеччини на духовне і культурне життя Суомі можна частково пояснити тим, що скандинавські країни не охоче приймали Фінляндію до свого товариства. Відтак підтримка сильного сусіда була необхідною і бажаною», – підсумовує у своїй праці авторка (с. 123).

У цілому можна з упевненістю заявити, що монографія пані Г. Невинної є ґрунтовним доповненням наявних історичних знань про німецько-фінські відносини 30-х рр. ХХ ст. Попри невеликий наклад – віддруковано всього 100 примірників, – ця книга знайомить українського читача з перипетіями двосторонніх взаємин Третього Райху і (першої) Фінляндської республіки, розкриваючи на основі раніше утаємничених або недоступних через радянську цензуру архівних джерел і літератури. Єдиним мінусом, на наш суб'єктивний погляд, є виявлена відсутність у роботі візуальних елементів – мапи та фотографії певно унаочнили б сухий виклад фактажу, зробивши його «живішим» і відобразивши свого роду «нерв покоління» другої половини міжвоєнного періоду світової історії.

Список джерел та літератури

- KALELA, A., 1985, Isäni A. K. Cajander kirjeiden ja muistikuvien valossa. Helsinki: «Kirjayhtymä».
МАННЕРГЕЙМ, К. Г., 2020, Спогади: у 2-х т. Том II; пер. з фін. Ю. Зуб. Київ: «Наш формат».
СИМОЙОКИ, Е., 2022, Неопалима купина; пер. з фін. Д. Ковальов. Київ: «Залізний Тато».

References

- KALELA, A., 1985, Isäni A. K. Cajander kirjeiden ja muistikuvien valossa. Helsinki: «Kirjayhtymä». [In Finnish].
MANNERHEIM, C. G., 2020, Spohady: u 2 t. [Memories]. Tom II; transl. by Yu. Zub. Kyiv: «Nash format». [In Ukrainian].
SYMOIOKI, E., 2022, Neopalyma kupyna [Burning bush]; transl. by D. Kovaliov. Kyiv: «Zaliznyi Tato». [In Ukrainian].

Рецензія на монографію Г. Невинної «Німецько-фінські відносини в 1933–1939 рр. Київ: «Кондор», 2019. 160 с.»

Прорецензовано книгу «Німецько-фінські відносини в 1933–1939 рр.», автором якої є кандидат історичних наук, доцент кафедри політичних наук Рівненського державного гумані-

тарного університету Г. Невинна. Наголошено, що в монографії детально у притаманному автору науковому стилі викладається аналіз ключових аспектів відносин гітлерівської Німеччини (Третього Райху) та (першої) Фінляндської республіки у складний міжвоєнний період, а саме – 1930-ті рр. Розкрито основні принципи та характер двосторонніх взаємин, внутрішньополітичні процеси у Фінляндії, а також їхній безпосередній вплив на зовнішню політику цієї північноєвропейської країни, зокрема і на співпрацю з німцями. Автором висвітлено проблему так званого «північного нейтралітету» у контексті нерівноправних відносин фінів із сусідніми скандинавськими країнами на державному рівні. Відзначено німецько-фінське співробітництво в оборонно-безпековій, економічній та суспільно-культурній сферах упродовж 1933–1939 рр. Виокремлено акцент про наявність у роботі критичної позиції щодо інтерпретації радянською історіографією зближення Фінляндії з Третім Райхом як виключно з корисливих ідеологічних та економічних мотивів обох зацікавлених сторін. Наперекір відсутності візуального матеріалу, але якісно поданого фактажу, зроблено висновок щодо перспектив подальшого опрацювання теми з урахуванням інтересу цільової аудиторії.

Ключові слова: Фінляндія, Німеччина, Третій Райх, дипломатія, геополітика, нацизм, демократія, північний нейтралітет, братерство по зброї.

Denys Kovalov, Candidate of Historical Sciences.

Денис Ковальов, кандидат історичних наук.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6981-7244>

Received: 03.02.2022

Advance Access Published: March, 2022